

Magyarországi Anjouk és avignoni pápák

A szentszéki–magyar kapcsolatok I. Károly uralkodása alatt¹

Maléth Ágnes 2017-ben védte meg disszertációját a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Doktori Iskola medievisztika program, illetve az Université d'Angers, École Doctorale Sociétés, Cultures, Échanges / Centre de Recherches Historiques de l'Ouest (CERHIO) közös, úgynevezett co-tutelle képzésében. Ugyanezen év óta tudományos munkatársként dolgozik a PTE BTK TTI Középkori és Koraiújkorai Történeti Tanszékén működő, Kiss Gergely vezette, „Pápai megbízottak a 14. századi Magyarországon – online adattár / Papal delegates in Hungary in the XIVth century – online database (NKFIH NN 124763)” kutatócsoport tagjaként.² Első monográfiája, doktori értekezésének átdolgozott és nagymértékben kibővített változata, egy friss sorozat, a Kiss Gergely szerkesztésében megjelenő *DeLegatOnline Könyvek* második köteteként látott napvilágot 2020 végén.

Maléth Ágnes munkájában, ahogyan azt a cím is mutatja, a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataira összpontosít. Az időbeli keretekre ugyancsak utal a cím: a kontaktusok elemzésének kezdő- és végpontját I. Károly magyar király (1301–1342) uralkodása adja. Tematikailag nem lett volna indokolatlan VIII. Bonifác (1294–1303) pontifikátusát is bevonni a vizsgálatba, ugyanakkor a dolgozatban a Magyar Királyság nézőpontja képezi a kutatás alapját, így 1301, III. András halála, illetve az új dinasztia (Anjou) trónért folytatott küzdelmének kezdete jelenti a kiindulópontot. Az elemzés végpontját illetően nem merült fel hasonló kérdés, azt I. Károly és XII. Benedek pápa (1334–1342) halálának éve, 1342 jelenti.

A szerző alapos historiográfiai áttekintéssel kezdi elemzését, a magyar és az idegen nyelvű munkák szerint bontva ketté azt. Ezt követően mutatja be az okleveles, valamint az egykorú elbeszélő forrásokat, már itt is részletes betekintést engedve a kutatás módszertanába, amely eljárás nagy segítséget jelent a jövőbeni kutatóknak, különös tekintettel arra, hogy Maléth Ágnes kiváló ismerője a Vatikáni Apostoli Levéltár (Archivio Apostolico Vaticano, korábban Vatikáni Titkos Levéltár – Archivio Segreto Vaticano) 14. század eleji magyar vonatkozású forrásainak. Kiemelkedően hasznos tehát a szerző kitűzött – és meg is valósított – célja, hogy a korábbi munkákban kiadott forrásokhoz modern és pontos jelzetszámokat csatoljon.

Maléth Ágnes a kötet harmadik fejezetében kutatása módszertanát foglalja össze, felhívva a figyelmet számos nehézségre munkája során, ezek közül talán a magyar tipológia hiányos voltát érdemes kiemelnünk. A kötet nagy erénye a nemzetközi irodalom szaknyelvi fogalomkészletének átvétele, ezáltal is pontosabbá téve a feldolgozást. A szerző mindezek

1 Maléth Ágnes: *A Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolata I. Károly korában (1301–1342)*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK TTI Középkori és Koraiújkorai Történeti Tanszék, 2020. 497 p. (DeLegatOnline Könyvek, 2.)

2 A kutatócsoport honlapját és az adatbázist lásd: <http://delegatonline.pte.hu/>

mellett különösen nagy súlyt helyezett a személyek, mind a pápai Kúriából érkezők, mind pedig a magyar oldalról velük kapcsolatba kerülők azonosítására.

A könyv negyedik fejezete elsőként a magyar király képviselőinek a pápai udvarban működő rendszerét, valamint annak gyakorlatát mutatja be, külön csoportként kezelve az egyházi és a világi követeket. Fontos cél volt az ismert egyházi és világi személyek pontos azonosítása, kapcsolati hálójuk feltárása. A szerző mindemellett a kezelt ügyeket is elemzi, a következő kategóriákra osztva azokat: diplomáciai és hadi ügyek, egyházi javadalmak, a királyi család spirituális kiváltságai, illetve a követek személyes érintettsége.

A királyi képviselő után Maléth Ágnes a másik oldal, az Apostoli Szék delegáltjai felé fordítja figyelmét. A fejezet egyik nagy erénye, hogy tipológiai elemzést is kap az olvasó a szentszéki megbízottakra vonatkozóan. Ugyancsak ki kell emelnünk, hogy a pápai legátusok esetében – az utóbbi évek tendenciáinak megfelelően és a korábbi kutatások gyakorlatával ellentétben – nem kizárólag a diplomáciai tevékenység vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, bár azt is mélységében ismerteti, hanem a pápai küldöttek egyéb, elsősorban jogszolgáltató tevékenységére és egyházpolitikájára. Mindezek mellett kifejezetten fontos az úgynevezett *facultasok*, a szentszéki megbízottaknak adott különleges jogosítványok – a kutatásban korábban szintén figyelmen kívül hagyott – témájának elemzése is. Ezeket elsősorban Boccassini és Gentilis bíborosok esetében vizsgálja részletesen, illetve összeveti a két pápai oldalkövet (*legatus a latere*) jogosítványait is. A legátusok kíséretének elemzése, illetve belső működésük ismertetése sem marad el, ezzel kapcsolatban kiemelhetjük, hogy a kardinálisok kíséretének tagjaiként és a bíborosok megbízásait teljesítendő nem kizárólag klerikusok, hanem világiak, például kereskedők is érkeztek a Magyar Királyságba. Ugyancsak hangsúlyozandó a szerző szerint, hogy a legátusok szolgálatában helyi egyháziak és laikusok is előfordultak.

A legfelsőbb szintű pápai képviselő után a nunciásokat és az adószedőket is hasonló alapossággal mutatja be a kötet. Maléth Ágnes különösen fontos megállapítása a velük kapcsolatban használt elnevezések problematikájával kapcsolatban, hogy a vizsgált korszakban a két típus minden esetben összekapcsolódott, a nunciások mindig adószedői, *collector*i feladatokkal érkeztek a királyságba. Lényeges megállapítás továbbá, hogy az adószedés – összehasonlítva a kapcsolatokat más területeivel – érthető módon kifejezetten konfliktusforrás volt az egyházfők és a magyar király között. A szerző részletesen ismerteti a magyarországi ügymenetet, bemutatja a megbízott klerikusokat, és kitér az eljárásaik során jelentkező nehézségekre is.

A következő alfejezetben a pápai delegált bíróság magyarországi működésének elemzését kapja az olvasó a 14. század elejére vonatkozóan, ami nem lenne teljes az intézmény működésének felvázolása nélkül. A kinevezett bírók és a peres felek, illetőleg a perek témáinak elemzését táblázatos összefoglalók egészítik ki a kötet függelékében. Egyes eljárások – némi kritikával élve, már-már túl – részletes bemutatása betekintést enged a korabeli, olykor rendkívül hosszú és bonyolult, míg máskor egyszerűbb lefolyású bírói eljárások részleteibe. A delegált bírók mellett egy nagyon hasonló, mégis speciális megbízással rendelkező csoportot is bemutat Maléth Ágnes, a jogbiztosító *conservatorok*ét (ők valamely egyházi intézmény védelmét látták el). Ahogy másutt, úgy itt is összefoglalja az intézmény történetét, illetve táblázat segíti az olvasó eligazodását. A szerző a megbízott személyek körének elemzésén túl a védelemért folyamodó egyházi intézményeket is bemutatja. Mindezt az *administratorok* (kormányzók, ügyvivők) és az *executorok* (végrehajtók) működésének elemzése egészíti ki, utóbbiak esetében a pápai beneficiális politikába is mélyebb betekintést nyerhetünk. A királyi, majd a pápai megbízottak után egy olyan csoport elemzése következik,

amelynek szerepére eddig különösen kevés figyelem irányult. Egyrésztől azon szentszéki klerikusok tartoznak ebbe, akik Magyarországon jutottak *beneficium*hoz, másrésztől a több esetben pápai szolgálatban megjelenő magyar egyháziak.

A szerző a könyv ötödik fejezetében a kapcsolatokat alakító személyek ismertetése után a magyar-szentszéki viszony jellegzetességeire tér át, elsőként a dinasztikus konfliktusokra fókuszálva, amelyek közül – súlya és kronológiai megfontolások alapján – a magyar trónöröklés kérdése került az első helyre. Ezt követi Károly dinasztikus politikája pápai vonatkozásainak elemzése. Ezután egy talán kevésbé közismert ügyet, I. Károly királynak a német trónharcokban játszott szerepét, pontosabban az uralkodó és XXII. János pápa (1316–1334) viszonyának ezen aspektusát elemzi a szerző, méghozzá igen alaposan, megköcköztathatjuk, az egyik kedvelt témájával van dolgunk.

A következőkben, *Egyházpolitika* címmel a magyar-szentszéki kapcsolatok egy újabb területére összpontosít. Elsőként az uralkodó, illetve kiváltképp az egyházfők beneficiális politikáját, ezen belül is az úgynevezett pápai rezervációk kérdéskörét elemzi. Mindezt a függelékben olyan táblázatok egészítik ki, amelyek az elnyert javadalmakról, illetve a konzisztoriális javadalmak esetében az azok után befizetett vagy éppen elmulasztott összegekről is tájékoztatnak. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a szerző a források olyan széles körét vizsgálta meg és vetette össze, ami ilyen alaposággal soha korábban nem történt meg. Ez alapján sokkal pontosabb képet kaphatunk a 14. századi magyar egyház hierarchiájáról, gazdasági viszonyairól, az igényelt és a valóban megkapott *beneficium*okról, illetve a pápaság szerepéről.

Maléth Ágnes a hitbéli kérdéseket is külön alfejezetben tárgyalja, kezdve a forrásokban fellelhető spirituális kegyekkel, ezt követően a vienne-i zsinat (1311–1312) eseményeivel foglalkozik. Nem maradnak említés nélkül a korszak teológiai vitái, ahogyan XII. Benedek szerzetesrendi reformjai sem, csupa olyan téma, amely eddig nem állt a szentszéki-magyar kapcsolatok kutatásának homlokterében. Hasonlóan nyilatkozhatunk a Magyar Királyságnak a tervezett keresztes hadjáratokban való érintettségét elemző részről is. A szerző nemcsak a téma elméleti hátterébe nyújt betekintést, hanem a szentföldi és az egyéb irányba tervezett és megvalósított vállalkozások magyar vonatkozású részleteit is elemzi.

A kötet végén részletes adattár található a legfontosabb személyekről, ezt a már többször említett függelék követi az elemzést kiegészítő táblázatokkal, amelyek nagyban hozzájárulnak az új eredmények felhasználhatóságához.

Összességében teljes bizonyossággal állapíthatjuk meg, hogy Maléth Ágnes könyve az első olyan modern feldolgozás, amely a pápaság és az I. Károly-kori Magyar Királyság kapcsolatainak minden lényeges aspektusát elemzi, teszi mindezt a források – és a szakirodalom – legszélesebb bázisára alapozva. Ehhez kapcsolódóan ismételen fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy a szerző egyik legnagyobb érdeme a vatikáni források teljes körű felhasználása, továbbá a modern medievisztika módszertanának széles spektrumú alkalmazása. A kötet révén nagyban bővültek ismereteink a 14. század eleji Magyar Királyság történetéről.

Barabás Gábor*

* A szerző a Pécsi Tudományegyetem BTK TTI Középkori és Koraiújkorai Történeti Tanszékének egyetemi adjunktusa (7624 Pécs, Ifjúság útja 6., barabas.gabor@pte.hu).

I. (Nagy) Lajos és Mária uralma¹

Csukovits Enikő újonnan megjelent monográfiája *Az Anjouk Magyarországon* című könyv 2012-ben kiadott első kötetének (*I. Károly és uralkodása, 1301–1342*) folytatása. A Károly Róbert uralkodását követő Anjou-időszakot mutatja be: Nagy Lajos és Mária uralmát. A mű új megközelítésben vizsgálja Magyarország középkori történelmének egyik legdicőségesebb korszakát, azt az időszakot, amikor jelentős volt az ország nemzetközi befolyása, és a lovagi kultúra virágkorát élte hazánkban. A történelmi köztudatban úgy él, hogy sokat tudunk az Anjou-kor második feléről, a szerző azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az időszak vizsgálatakor még mindig számos fehér folttal találja szemben magát a középkorkutató. Ennek oka egyrészt az, hogy Nagy Lajos uralkodásának második felétől kezdve nagyon kevés forrást adtak ki (az Anjou-kori oklevéltár kötetei ugyan folyamatosan készülnek, de még nem jutottak el a vizsgált időszak második feléig); másrészt pedig az, hogy a hazai kutatás alig hasznosította a külföldi elbeszélő forrásokat és a külföldi szakirodalmat.

Csukovits Enikő újítása a korábbi munkákhoz képest, hogy széles nemzetközi kitekintésben vizsgálja az Anjou-kort. Felhasznált forrásai között nemcsak a hazai oklevelek és krónikák jelennek meg, hanem olyan elbeszélő munkák, mint Domenico da Gravina, a három (Giovanni, Matteo, Filippo) Villani, Jan Długosz színes krónikái vagy Luxemburgi Károly önéletírása. Ezek mellett további, a hazai irodalomban kevésbé ismert itáliai elbeszélő forrásokat is bevon, mint *Az Albertiek édenkertje*, a *Chronicon Regiense*, a *Cronaca Carrarese* stb. További újdonság, hogy az I. kötet megjelenése óta a téma vizsgálata újabb kutatási eredményekkel gazdagodott: megjelent a Csukovits Enikő által szerkesztett *L'Ungheria angioiana* című olasz nyelvű tanulmánykötet, amely szintén hatással volt jelen munkára. A felhasznált szakirodalom is széles palettájú: az Anjou-kutatás első legjelentősebb, a századfordulón és a két világháború között megjelenő munkáitól (Pór Antal, Miskolczy István) Engel Pál és Mályusz Elemér tanulmányain át egészen a legkurrensebb irodalomig tart. Egyedül Bertényi Iván művei közül lehetett volna több monográfiát, tanulmányt megemlíteni.

A munka szerkezete sokban hasonlít az előző kötetéhez. Kronológiai és tematikus szálak egyaránt meghatározzák a felépítését. A 12 fejezetből kilenc foglalkozik Nagy Lajossal, az utolsó három az 1382–1395 közötti időszakokkal. Az első főfejezet Lajos trónra lépését mutatja be, majd a következő a nápolyi hadjáratokat, a harmadik fejezet az 1351-es törvények keletkezési körülményeiről szól, a következő három főfejezet Nagy Lajos további hadjárataival és diplomáciájával foglalkozik. Végül az udvari életről, az udvari reprezentációról

¹ Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon*. II. köt. I. (Nagy) Lajos és Mária uralma (1342–1395). Bp., Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. 178 p. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)

és az uralkodó portréjáról olvashatunk egy-egy fejezetet. Az utolsó három fejezet az Anjoukor végét mutatja be: a „nőuralom” zavaros időszakát, Durazzói Kis Károly kérészéletű uralmát és Zsigmond trónra lépését. A szerző az Anjou-ház kronológiáját nem 1387-ig, Zsigmond koronázásáig viszi, hanem Mária királynő haláláig, 1395-ig, így betekintést nyerhetünk a Zsigmond-kor első néhány évének történéseibe is.

Az első fejezetben a szerző beszámol Nagy Lajos neveltetéséről, trónra kerüléséről és első intézkedéseiről. Hangsúlyozza, hogy a fiatal uralkodónak apjával ellentétben már egy konszolidált, virágzó ország kormányzását kellett átvennie. Itt esik szó arról is, hogy Lajos anyja, Piast (Łokietek) Erzsébet szinte fia uralkodásának végéig jelentős befolyással rendelkezett a kormányzati és a diplomáciai életben. A 16 éves király az Árpádok hagiográfiai legitimitációját és az Anjouk lovagi hagyományát ötvözve teremtette meg a lovagkirályi reprezentációt. Fiatal kora ellenére Lajos radikális változtatást hajtott végre a kormányzati eliten belül: háttérbe szorította a Károly uralkodása alatti legbefolyásosabb bárókat: a Drugetheket, Mikcs bánt és Szécsényi Tamást, és újabb családokra támaszkodott (Lackfiak, Szécsiek), de a tisztségek folytonos cserélgetésével igyekezett elejét venni annak, hogy az egyes bárók kezében túl nagy hatalom összpontosuljon.

Az Endre elleni merénylet és a nápolyi hadjáratok bemutatását nem *in medias res* kezdi a szerző a második fejezetben, hanem először bemutatja a miliót: a virágzó kultúrájú nápolyi udvart kusza érdekeivel és intrikáival. Ezután a *Bárány a farkasok között* című alfejezetben rátér Endre meggyilkolásának közvetlen előzményeire. A nápolyi hadjáratokat – a korábbi feldolgozásokkal ellentétben – nem kizárólag Kükülleire és a Névtelen Minoritára támaszkodva mutatja be, hanem több olasz krónikás munkáját is megszólaltatja. A *Lajos, Szicília és Jeruzsálem királya* című alfejezetben Csukovits Enikő a magyar szakirodalomban kevésbé ismert témát mutat be a nemzetközi Anjou-kutatás eredményei alapján: Lajos nápolyi kormányzatát és intézkedéseit.

A harmadik főfejezet az 1351-es törvényeket elemzi. Itt a szerző hangsúlyozza, hogy Lajos a „hatalom teljességével” uralkodott Magyarországon: a szokásjogot nem vette figyelembe, országgyűlést pedig csak egyszer hívott össze. Az 1351-es országgyűlést főleg a nápolyi hadjáratban részt vett nemesség kollektív kiváltságokkal való ellátására hívták össze. Az ekkor kiadott törvények hűen tükrözik a 14. századra lezajlott társadalmi változásokat. Az „una eademque libertas” és az ősiség nemesi alkotmányunk alapköveivé váltak. Az ősiség a fiúsításhoz és a „nova donatiohoz” hasonlóan igyekezett kizárni az oldalági rokonokat, közvetetten pedig a királyi birtokállományt gyarapította. Az „egy és ugyanazon szabadság” az egységes nemesi réteg létrejöttét kodifikálta. A kilencedet kezdetben az irtásfölddel és szőlővel rendelkező jobbágyoktól szedték, hogy megakadályozzák a kevésbé tehető nemesek jobbágyainak elvándorlását. A törvény a kulcsos városokat felmentette a kilenced fizetése alól, ami a városi polgárság fejlődésére utal. Az uralkodó számos városnak adott falépítési kiváltságot, fejlesztette a külkereskedelmet.

A következő fejezetek Nagy Lajos további hadjárait és külpolitikai lépéseit mutatják be. A király jelentős külpolitikai eredményének számít Dalmácia visszaszerzése Velencétől. A hosszan elhúzódó dalmáciai hadjáratokat és a Velence elleni katonai akciókat a szerző többek között dalmát (*Obsidio Jadrensis*) és itáliai krónikák (a Villaniak krónikája, Lorenzo de Monacis verses krónikája) segítségével mutatja be. Csukovits Enikő hangsúlyozza, hogy a visszaszerzett tartomány végig megőrizte belső autonómiáját, a magyar intézményrendszer hatása csak a hiteleshelyi oklevéladásban figyelhető meg. Az ötödik fejezet Nagy Lajos nyugati és keleti diplomáciáját vizsgálja. Szó esik a Luxemburgiakkal – különösen IV. Károly császárral – és a Habsburgokkal való kapcsolatáról. A továbbiakban a szerző a király szöve-

vényes balkáni politikáját mutatja be. A délvidéki hadjáratoknak és a vazallus államok kialakításának vallásos okai is voltak, Lajos ezeket kvázi keresztes hadjáratoknak tekintette. VI. Ince pápa Nagy Lajost „az Úr atlétájának” nevezte balkáni térítő tevékenysége miatt. Lajos az itáliai politikában pápaellenes volt, azonban a Balkánon nagymértékben támogatta a pápaság katolizációs törekvéseit. A keresztes eszme Lajos számára a környező területeken élő pogányok, patarénusok és ortodoxok erőszakos megtérítését jelentette: nem vezetett hadat a terjeszkedő Oszmán Birodalom ellen és nem csatlakozott Lusignan Péter Szentföldre irányuló harcához sem.

A *lengyel–magyar perszonálunió* című fejezet a pogány litvánok ellen viselt „keresztes hadjáratok” bemutatásával kezdődik. A fejezet második része Lajos lengyelországi uralmával foglalkozik. A törvényes fiú utóddal nem rendelkező III. Kázmér már 1339-ben unokaöccsének ígérte a lengyel trónt, Lajosnak 31 évet kellett várnia, hogy azt elfoglalhassa. A lengyel–magyar perszonálunió belül az uralkodó számára Magyarország végig elsőbbséget élvezett. Mindössze három alkalommal látogatta meg új országát, a kormányzást anyjára, a lengyel származású Łokietek Erzsébetre bízta, aki csak fokozta a belpolitikai zűrzavart. A szerző hangsúlyozza, hogy a lengyel történeti köztudatban máig nagyon pejoratív kép él Nagy Lajos uralmáról. Ennek egyik oka, hogy Jan Długosz Czarnkowi János erősen torzító krónikáját használta fel az 1370-es évek bemutatásához. A lengyel történetírás nem dolgozta fel kellőképpen Lajos uralmát, sokan azt állítják, hogy egyáltalán nem törődött a lengyel közügyekkel, ennek cáfolata az 1374-es kassai privilégium.

A *Nagy Lajos udvarában* című fejezet a király fő és mellékrezidenciáit, az udvar lakóit és a kormányzati változásokat mutatja be. A visegrádi és a budai udvar, valamint a diósgyőri és a zólyomi várkastély ismertetéséhez a szerző az írott források mellett régészek és művészettörténészek munkáit is felhasználta. Ebben a fejezetben hívja fel a figyelmet az 1370-es években történt elitváltásra, ami korántsem volt olyan radikális, ahogy a korábbi történetírás feltételezte. A Lackfiak részleges háttérbe szorulása, valamint Garai Miklós, Demeter érsek és Szepesi Jakab befolyásának növekedése jellemezte ezt az időszakot. Az utóbbi kettőnek fontos szerepe volt az ekkor végbement kancelláriai és bírósági reformokban. Szepesi Jakab az új hivatalnoki réteg, a jogtudó világi értelmiségi fő képviselője volt. A főként diplomáciai feladatokat végző, külföldi egyetemeken tanult királyi káplánok viszont könnyebben jutottak be az elitbe, mint a káptalani iskolákban tanult világi jogtudósok.

Az *udvari reprezentáció formái* című fejezetben a királyi udvar anyagi kultúrájáról, a kegyes és diplomáciai zárandoklatokról, a dinasztikus szentkultuszról, a kegyes uralkodói alapítványokról, a díszes ereklyékről és oltárokról, a szerzetesrendek támogatásáról, az udvari könyvkultúráról, az Anjou-kori történetírásról, valamint a pécsi egyetem alapításáról olvashatunk. Érdekes kérdéseket vet fel a szerző az Anjou-udvar könyvkultúrájával kapcsolatban. A nápolyi hadjáratok során Nagy Lajos elrendelte Bölcs Róbert könyvtárának Magyarországra szállítását. A király műveltségére, olvasottságára több krónika is utal, de az korántsem biztos, hogy írni is tudott. Az uralkodó által megrendelt munka volt a *Képes krónika* mellett az Arisztotelésznek tulajdonított *Secretum secretorum* című királytükör. Azt azonban nem állíthatjuk biztosan, hogy Nagy Lajos olvasta is ezeket, könyvtárának többi könyvéről pedig alig van adatunk. A pécsi egyetem létrejötté a közép-európai egyetemalapítások sorába illeszkedett. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy a bécsi, a prágai és a krakkói egyetemmel ellentétben a pécsi nem uralkodói központ mellett jött létre. Az egyetem működéséről alig vannak forrásaink. Az alapításban legnagyobb szerepet Vilmos pécsi püspök, titkos kancellár játszott, a jogi kart rövid ideig a hírneves Galvano da Bologna vezette.

A kilencedik fejezet Nagy Lajos portréját mutatja be a hazai és a külföldi krónikás anyag segítségével, valamint röviden értékeli Nagy Lajos uralkodását. Csukovits Enikő hangsúlyozza, hogy az uralkodóról kifejezetten pozitív kép élt a köztudatban. Erre utal egy Bonfininél megjelenő kevéssé ismert anekdota, amely az áruhában igazságot osztó uralkodót mutatja be. Ez a szüzsé a későbbiekben a Mátyással kapcsolatos mesékben jelenik meg. Nagy Lajos uralkodása hosszú, békés és gyarapodó időszak volt, ezért minden társadalmi réteg kedvező képet őrzött meg róla. Küküllei és a Névtelen Minorita elsősorban haditetteit és a kereszténység terjesztésének érdekében kifejtett erőfeszítéseit dicsőíti. Mellékneve egy 15. századi olasz krónikában jelenik meg először „Lodovicus potens” változatban.

A *Királylányok a trónon* fejezettel kezdődik a Nagy Lajos halála utáni Anjou-kor bemutatása. A trónutódlási problémák ismertetéséből megtudjuk, hogy Lajos milyen diplomáciai lépéseket tett, hogy három lányának trónigényét előkészítse. Csukovits Enikő hangsúlyozza, hogy az uralkodó utódlással kapcsolatos terveiről nincsenek igazán pontos információink. Elsőszülött lányát, Katalint Orléans-i Lajossal (V. Károly francia király fiával) jegyeztette el, és nekik szánta volna a Nápolyi Királyságot. Katalin korai halálával azonban ez a terv megghiúsult, ezután rokonát, Durazzói Kis Károlyt támogatta a nápolyi trón megszerzésében. Máriát Luxemburgi Károly császár fiával, Zsigmonddal, Hedviget pedig Habsburg Vilmosossal „házasította össze”. Nem egyértelmű viszont, hogy melyik házaspárnak szánta Magyarországot és melyiknek Lengyelországot, ugyanis a krónikák ezzel kapcsolatban ellentétes információkat tartalmaznak. A király halála után a 11 éves Máriát koronázták meg, de a hatalmat anyja, Kotromanić Erzsébet gyakorolta. Erzsébetet korábban nagy hatalmú anyósa, Łokietek Erzsébet háttérbe szorította, 1382-ben azonban az özvegy királyné „átvette a kormánypalcát”. Máriát megkoronáztatta, Zsigmondot azonban nem. A „nőuralom” az országot belpolitikai anarchiába taszította és diplomáciai helyzetét is rontotta. Erzsébet megakadályozta Mária és Zsigmond házasságát, Zsigmondot egy időre kiszorította a hatalomból, és a Katalin halálával elejtett francia diplomáciai szálat vette fel újra. Mária és Orléans-i Lajos tervbe vett házassága azonban diplomáciai szempontból kedvezőtlen lett volna az országra nézve az időközben kitört egyházszakadás miatt. Az 1382–1385 közötti időszakot belviszályok és a bárói ligák szembenállása jellemezte. Az anyakirálynő és hű támasza, Garai Miklós nádor intézkedései – többek között a radikális elitcsere – kiváltották a bárók egy részének ellenállását. A Horváti család vezetésével liga alakult Erzsébet és hívei ellen. Erzsébet miatt a lengyel trón betöltésének kérdése is sokáig váratott magára, az anyakirálynő csak 1384-ben indította útnak Hedviget a lengyel nemesség sorozatos követelésére. Erzsébet uralmának a Horvátiak lépése vetett véget, akik az országba hívták az akkor már nápolyi királyként uralkodó Durazzói Kis Károlyt.

A *véres intermezzo* című fejezet nemcsak Kis Károly rövid életű uralmát és az ellene elkövetett merényletet mutatja be, hanem megismerhetjük belőle a szomorú véget ért uralkodó – a hazai közönség számára szinte teljesen ismeretlen – előéletét. Károlyt Lajos fiatalon Budára hozatta, és az udvarban nevelték. Amint elérte a felnőttkor küszöbét, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia kormányzását bízta rá a magyar király. Károly 1370-ben Itáliába utazott és házasságot kötött unokatestvérével, Durazzói Margittal. Az 1370-es évek végén Lajos Velence elleni hadjáratát vezette. Itáliai harcai és diplomáciai tevékenysége során elnyerte a „della pace”, azaz a béketeremtő melléknevet. A nápolyi trón megszerzésének lehetősége a nagy nyugati egyházszakadás idején, 1378-ban merült fel, ugyanis Nápolyi Johanna az ellenpápát támogatta. VI. Orbán megfosztotta a királynőt tisztségétől, és Lajosnak ajánlotta fel a trónt. Az idős uralkodó Kis Károlyt bízta meg a nápolyi hadjáratral 1380-ban. Hiába támogatta Johannát harmadik férje, Braunschweigi Ottó, valamint a francia király

öccse, Anjou Lajos, Durazzói Kis Károlynak 1381-re sikerült elfoglalnia Nápolyt. A királynő börtönbe került, azonban még innen is igyekezett mozgatni a Károly elleni szálakat, így végül merénylet áldozata lett 1382-ben. A fejezet a továbbiakban Kis Károly magyar trónra kerüléséről és az ellene elkövetett merényletről szól.

A monográfia *Az Anjou-kor vége* című fejezettel zárul. A Kis Károly halálát követő időszak már a Zsigmond-kort készítette elő. A fejezet főszereplője Luxemburgi Zsigmond, aki akkor még brandenburgi őrgrófként igyekezett megszerezni a magyar koronát. A királynők fogsága alatt a bárók vették kezükbe a hatalmat, és az 1386-os országtanács megalkotta az országlakók pecsétjét. A zavaros helyzetben a báróknak is királyra volt szükségük, a legalkalmasabb jelölt Zsigmond volt, akivel ligát kötöttek. Zsigmondot számos feltétel betartására kötelezték, majd 1387 márciusában megkoronázták. Zsigmond a magyarországi helyzet rendezése érdekében elzalogosította őrgrófságát morvaországi rokonainak. 1387 nyarán velencei segítséggel kiszabadította Máriát, majd pacifikálta a Délvidéket, leszámolván a Horváti-párttal. *Az uralkodóból feleség, férjből uralkodó* című részben a szerző bemutatja, hogy a társuralkodás során miként került át a hatalom teljes mértékben Zsigmond kezébe, miközben Mária befolyása fokozatosan csökkent. 1388-ra Mária már csak formálisan volt társuralkodó, helyzete egyre inkább „királynéivé” vált: saját udvartartással és önálló birtokkomplexummal rendelkezett, de a kormányzati ügyekbe már nem volt beleszólása. A szerző hangsúlyozza, hogy Nagy Lajos hányattott sorsú idősebb lányáról nagyon keveset tudunk, így a történész nem képes megrajzolni Mária portréját. A róla kialakult negatív képet azonban mindenképpen felül kell írni, ugyanis a „nőuralom” zavaros évei alatt a tizenéves Mária csak báb volt Erzsébet kezében. Húgáról, Hedvigről viszont számos forrás tudósít, főként Jan Długosz krónikája. Hedvig múlhatatlan érdemeket szerzett Jagelló litván fejedelemmel kötött házasságával és a pogány Litvánia krisztianizációjának támogatásával. Hedvig a mai napig hallatlan népszerűségnek örvend Lengyelországban, és az ország nemzeti szentjévé vált.

A kötet végén Csukovits Enikő értékeli az Anjou-kort. Mária 1395-ös halálával nemcsak a magyarországi Anjou-ház halt ki, hanem az Árpádok utolsó leányági sarja is sírba szállt, így a *beata stirps* (öröklődő, dinasztikus szentség) szakrális kontinuitása véglegesen megszakadt. Néhány évtized múlva a nápolyi Anjouk is kihaltak. Károly Róbert az oligarchák leverése után királyi teljhatalommal rendelkezett, és ez jellemezte Lajos negyvenéves uralkodását is. A számos sikeres hadjárat növelte az ország diplomáciai tekintélyét. A békeévek alatt meghatározó társadalmi átalakulás és demográfiai fejlődés ment végbe az országban, melynek külkereskedelmét Nagy Lajos támogatta. Éhínségek és járványok alig érintették Magyarországot. A királyi teljhatalom Mária uralkodása alatt ingott meg először a 14. században, bárói ligák szegültek szembe az uralkodóval. Zsigmond már kénytelen volt a ligákkal együtt kormányozni, a 15. századtól kezdve pedig a nemesség is részt kért a hatalomból. Mindez előkészítette a rendi monarchia kialakulását. Az Anjou-kor vége az országot nemcsak belpolitikai, de külpolitikai kihívások elé is állította, az 1390-es évektől valós fenyegetést jelentett a terjeszkedő Oszmán Birodalom.

A monográfia számos kevésbé ismert történetet, érdekes adalékot is bemutat. Ilyen a Pietro della Gazzata krónikájában említett adat, mely szerint Nagy Lajos leprában halt meg. Csukovits Enikő szerint ez lehet a magyarázata az uralkodó passzivitásának az 1370-es évek második felében, továbbá a hadjáratok elmaradásának. Regényes imposztortörténe-tekről is értesülünk a *Rokonok és vendégek* című részből. Lajos udvarában felbukkant egy ál-András herceg, valamint egy Giannino di Guccio nevű csaló, aki francia trónörökösnek állította magát, ugyanis beszámolója szerint Lajos nagynénjének, Magyarországi Klemenciának és X. Lajosnak volt az elcserélt gyermeke. Nápolyi Johanna tragikus végzetéről is értesü-

lünk a könyvből: Anjou Lajos feleségének írott levelében említi, hogy az idős királynőt Kis Károly zsoldosai két párna között fojtották meg, hogy ne maradjanak külsérelmi nyomok. Arról is olvashatunk, hogy 1376-ban egy szénásszekér lefoglalásának esete vezetett Erzsébet anyakirálynő kíséretének lemeszárlásához Krakkóban.

A könyv stílusa olvasmányos és gördülékeny, a szerző izgalmasan tárja eléink a regénybe illő korszak történéseit, de úgy, hogy közben az olvasó ne vesszen el a részletekben. A könyv struktúrája logikusan felépített. A munka rövidítésjegyzékkel, majd földrajzi- és személynévmutatóval zárul. Az olvasó dolgát megkönnyítette volna, ha a bibliográfia a lábjegyzetek mellett a könyv végén is megjelent volna, esetleg tematikus elrendezésben. A monográfia a nemzetközi Anjou-kutatás keretében vizsgálja a korszakot. A szerző nem megfellebbezhetetlen kijelentéseket tesz, hanem saját kutatási eredményeit veti össze más történészek álláspontjával. Sok esetben felhívja a figyelmet az ismeretek hiányára, ezzel is ösztönözvén a további történészi kutatásokat. A monográfia elsősorban szakmai közönségnek készült, de a középkor iránt érdeklődők is élvezettel forgathatják.

Urbán Máté*

---

* A szerző az ELTE Savaria Egyetemi Központ Bölcsészettudományi Centrum Történelem Tanszékének egyetemi adjunktusa (9700 Szombathely, Károlyi Gáspár tér 4., urban.mate@sek.elte.hu).

„A szomszédos Magyarországon az utóbbi napokban az ellenforradalom garázdálkodik...”

Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai¹

A cseh, a szlovák és a magyar történetírás régóta adós volt az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc csehszlovákiai visszhangjának teljes körű feltárásával, ezért örvendetes, hogy 2018-ban megjelent Mitrovits Miklós és Bencsik Péter hatalmas anyagot tartalmazó forráskiadványa. A vaskos kötet is bizonyítja, hogy a forradalom nemzetközi vonatkozásainak kutatása során még számos újdonságra bukkanhatunk, annak ellenére, hogy a források gyűjtése és kiadása már jó ideje megkezdődött. Igaz, a levéltári anyagok az egykori szocialista táborban csak a rendszerváltás után váltak szélesebb körben hozzáférhetővé. A korábbi szakmunkák főleg az irodalomból, a memoárokból és a korabeli újságokból merítették anyagaikat, levéltári forrásokat csak korlátozottan használtak.

A most ismertető kemény fedeles forráskiadvány a magyar forradalomra adott csehszlovák reakciókat mutatja be, a csehszlovák pártvezetés és kormány viszonyulását az eseményekhez. A források összegyűjtésével, válogatásával, szakszerű értelmezésével a szerzők támpontot adtak az újabb kutatásokhoz is. A kötet anyaga mindössze néhány hónapot fog át, az első dokumentum 1956. október 19-i keltezésű, az utolsó 1957. március 21-i. A forráskiadványban 297 dokumentum szerepel, melyek négy cseh és egy szlovák levéltár gyűjteményeiből származnak. A dokumentumok válogatása során a két kutató Prágában a Cseh Nemzeti Levéltárban, az Állambiztonsági Iratok Levéltárában, a Központi Katonai Levéltárban és a Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának Levéltárában található dokumentumokat vizsgálta át és gyűjtötte össze, Szlovákiában a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban kutatott. A budapesti Magyar Nemzeti Levéltár anyagait nem tudták beemlíteni a kötetbe, mivel a vonatkozó állományok az anyaggyűjtés éveiben nem voltak kutathatók.

A kötetben két bevezető tanulmány szerepel, mind a két szerző más-más szempontok bemutatására vállalkozott. Bencsik Péter az összehasonlító módszer alkalmazásával arra kereste a választ, hogy miért nem tört ki Csehszlovákiában 1956-ban felkelés annak ellenére, hogy Csehszlovákia és Magyarország akkori helyzete sok tekintetben hasonlóknak tűnt (bár Csehszlovákia gazdaságilag fejlettebb volt, mint szomszédjai, és az életszínvonal is magasabb volt). 1956 tavaszán Csehszlovákiában is voltak egyetemisták által szervezett megmozdulások, felvonulások, tüntetések, de ezeket a politikai vezetés kontrollálta. Az egyik megmozdulás Prágában zajlott: a diákok 1956. május 20-án majálist szerveztek, amelyen több követelésüket is nyilvánosságra hozták, jelentősebb összetűzésre a hatalommal azonban

¹ Mitrovits Miklós – Bencsik Péter: *„A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai.* Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. 927 p. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak.)

nem került sor. A pártvezetés a diákok néhány igényét teljesítette, zömüket viszont elutasította. (Antonín Novotný, a Csehszlovák Kommunista Párt [CSKP] első titkára az engedékenységset – miként a Központi Bizottság [KB] 1956. május 14-i ülésén ki is fejtette – veszélyesnek ítélte, és a szokásos módon a vezetés egységének megteremtését szorgalmazta.) A csehszlovák kormány mindazonáltal okulva a korábbi hibákból, hangulatjavító intézkedéseket vezetett be, egyebek mellett a dolgozók fizetését megemelték. A gazdasági tényezőkn kívül lényeges szerepet játszott, hogy Csehszlovákiában nem volt Nagy Imréhez hasonló kvalitású pártvezető, olyan befolyásos személy, aki körül (először a párton belül) ellenzék alakulhatott volna ki.

Mitrovits Miklós írásában azt tekintette át, hogy milyen volt a cseh és a szlovák politikai vezetők Magyarország-képe, miként értékelték az 1956. októberi–novemberi eseményeket, honnan merítették az információikat, továbbá milyen következtetést vontak le a magyarországi történelekből. A csehszlovák pártvezetés azonnal reagált az október 23-i budapesti eseményekre, október 24-ére összehívták a CSKP KB Politikai Bizottságának ülését. Antonín Zápotocký államelnök felszólalásában kijelentette, hogy Magyarországon „a helyzet komoly, a pozícióink meggyengültek”. Döntést hoztak arról, hogy kapcsolatba kell lépni a magyar vezetőkkel, és szorosan együtt kell működni Moszkvával, de azt is megállapították, hogy a szovjetek nélkül nem tehetnek semmit. Kinyilvánították, hogy Magyarországon ellenforradalom zajlik. Az október 24-i határozatból jól kirajzolódik a csehszlovák vezetés állásfoglalása: a CSKP irányvonala helyes, mert soha nem távolodott el az SZKP XX. kongresszusán elfogadott határozatoktól, a párt és a munkásosztály egységétől, így a párt és a nép kapcsolata szoros maradt. Leszögezték, hogy a párt politikájában kiemelt szerepet kap az életszínvonal folyamatos emelése, a népi demokratikus berendezkedés megerősítése és fejlesztése, a Szovjetunióval való barátság, a tervgazdaság fejlesztése és a termelékenység növelése.

Az ülés jegyzőkönyve szerint a csehszlovák vezetés ekkor még nem foglalt állást Nagy Imre politikáját illetően. A CSKP vezetése ugyanis még nem tudta, hogy az SZKP XX. kongresszusa utáni hatalmi harcban melyik irányvonal – a hrucsovi vagy pedig a molotovi – győzedelmeskedik Moszkvában. A tanácskozást követően gyakorlati lépéseket is tettek: készenlétbe helyezték a csehszlovák hadsereget, és az október 24-i és 25-i katonai intézkedések 1956 végéig érvényben maradtak. Október 24-én megtiltották valamennyi magyarországi újság behozatalát Csehszlovákiába. A csehszlovák pártvezetés attól tartott, ha Szlovákiára is áttérjednek a megmozdulások, a Szovjetuniótól függetlenedő, lázadó térség összeérhet, területileg az Adriától a Balti-tengerig terjedhet. Ennek megakadályozására több védelmi rendszabályt vezettek be. Szlovákiában beszüntették az idegenforgalmat, nehogy a nyugati ügynökök és más nemkívánatos elemek aktivizálódhassanak. Október 24-én Pozsonyban és a határ közeli szlovákiai városokban, ahol nyugtalanságot tapasztaltak, azonnal letartóztatták a „gyanús” személyeket. Ehhez az is elég volt, ha valaki a magyar eseményeket „szabadságharcként” emlegette.

Prágában és Pozsonyban sokkal jobban értették a magyarországi eseményeket, mint a többi szocialista országban. Azonnal lemondták a csehszlovák kormánydelegáció már hónapokkal korábban egyeztetett kínai útját, tudván, hogy a távolból nehéz döntéseket hozni. A lengyel események megtárgyalására Moszkvába rendelt Antonín Novotný október 24-én megbeszéléseket folytatott Nyikita Hruscsovvá és más kommunista államok vezetőivel – a tanácskozáson immár inkább a magyar ügy volt napirenden –, ezt követően indokoltnak tartotta a szovjet fegyveres erők budapesti beavatkozását. Még aznap visszatért Prágába, ahol el-

mondta: Hruscsov élesen bírálta a magyar vezetést, mert passzív maradt. A magyar eseményeket „ellenforradalmi puccsként” jellemezte, a felkelőket pedig „banditáknak” nevezte.

A kötetben helyet kapott dokumentumokból jól látható, hogy a csehszlovák vezetés egyik legnagyobb aggodalma az volt, hogy a magyarországi felkelés átterjedhet Csehszlovákiára. Az iratok alapján bebizonyosodik, hogy 1956 októberében Csehszlovákia vezetőiben megjelent a magyar revizionizmustól való félelem is. A revizionizmus felelőtlenségét kiválóan alkalmazták propagandacélokra is. A csehszlovák vezetés és az elvű sajtó retorikájában állandóan az egykori fasiszta elemekkel, horthysta katonatisztekkel, reakcióssal, grófokkal, kapitalista kizsákmányolókkal riogattak. A Horthy-rendszer emigrációból hazatérő embereit nevezték meg az ellenforradalom irányítóiként, azt állítva, hogy az elűzött egykori fasiszta elemek tértek vissza Magyarországra. Következésképpen azt sugallták, hogy az „ellenforradalom” célja fasiszta diktatúra létrehozása Magyarországon, aminek következményeként megjelenik a magyar területi revizionizmus. Antonín Zápotocký államelnök 1956. november 3-i rádióbeszédében, amit két nap múlva az *Új Szó* magyarul is közölt, kifejtette: „...Magyarországon az utóbbi napokban az ellenforradalom garázdálkodik, amely a dolgozó nép ellen fasiszta fehérterror kezdett”. A csehszlovák sajtó a magyarországi munkásokat a fehérterror, az ellenforradalom áldozataiként mutatta be, akiknek nincs köze az eseményekhez, csupán elszenvedői a történéseknek. A munkásoknak a forradalomban betöltött szerepét a nyilvánosság előtt tudatosan elhallgatták. A propaganda célja az volt, hogy félelmet keltsen a csehszlovákiai lakosságban, azt sugallva, hogy ha Magyarországon győz az „ellenforradalom”, Csehszlovákia is veszélybe kerül. A sajtóban megjelent írások a Szovjetunió beavatkozását fontosnak, szükségesnek és jogosnak tartották.

Az iratokból világosan kitűnik az is, hogy miként reagált a csehszlovák hatalom a forradalom leverésére. Csehszlovákiában már november 4-én kiadtak egy jelentést a magyarországi szovjet győzelemről. A CSKP KB táviratilag utasította a pozsonyi vezetést és a kerületi pártszerveket, hogy másnap, munkakezdekori mindenütt tartsanak röpgyűlést. A röpgyűléseken – a pártfunkcionáriusok instrukciói alapján – a dolgozók különböző felajánlásokat tettek a magyarok megsegítésére. A korábbi politikai támogatást a gazdasági segítségnyújtás követte. A CSKP KB Politikai Bizottsága 1956. november 5-én úgy döntött, szolidaritási alapot hoz létre a Magyar Népköztársaság dolgozói számára (élelmiszer, gyógyszer, tűzifa, építőanyag és fogyasztási cikkek több millió korona értékben). Az első kormányküldöttségét 1956. november 16-án a csehszlovák miniszterelnök vezette Budapestre: 90 millió koronáról szóló áruségély-szerződést vitt magával, és mindennemű támogatást megígért a Kádár János vezette kormánynak. A csehszlovák hatóságok magyar nyelvű sajtótermékek kiadásában és azok terjesztésében is segédkeztek Magyarországon. A szlovákiai pártközpont több mint félszáz magyarul beszélő szlovákiaiból propagandaosztágot hozott létre, amely a határ menti magyarországi járásokban szinte naponta szervezett gyűléseket és összejöveteleket: ezeken a helyi lakosoknak a párt intézkedéseivel való egyetértésüket kellett hangoztatni. A szlovákiai helyi szervek bizonyos fokú önállóságot kaptak a határ menti megyék pártvezetőinek támogatásában és befolyásolásában. A segítségnyújtás keretében a fegyver-, ruha- és élelmiszer-szállítmányok a határ közeli településeken kívül Győrbe, Miskolcra és Budapestre is eljutottak. A segélyek eljuttatásán kívül feladatuk volt információk szerzése, illetve a magyarországi elvtársak „megszervezése”.

Arra is választ kaphatunk, miért maradtak el a magyarországihoz hasonló forradalmi megmozdulások Csehszlovákiában. Ez részben annak köszönhető – miként Bencsik Péter is utalt rá bevezetőjében –, hogy a gazdasági helyzet és az életszínvonal összehasonlíthatatlanul jobb volt Csehszlovákiában, az 1953-ban megkezdett óvatos irányváltás és a gazdasági

lépések 1956-ra meghozták a gyümölcsüket. A stabilitás eredményeként a lengyelországi és a magyarországi események nem váltottak ki komoly összetűzéseket. Csehszlovákia társadalma az 1950-es években nem volt felkészülve politikai fordulatra, ez csak az 1960-as évek második felében következett be.

A másik fontos tényező a vezetés gyors, határozott és egységes fellépése volt, egy gyengébb központi vezetés nehezebben tudta volna kezelni a helyzetet. A csehszlovák vezetés számára a magyar felkelés fájdalmas pontra mutatott rá, miszerint néhány nap alatt, könnyen megdönthető a szocialista rendszer. A magyarországi fejlemények azzal a tanulsággal jártak, hogy a folyamatok nem megfelelő kontrollálása esetén veszélybe kerülhet a szocializmus ügye. A csehszlovák kommunista vezetők elsődleges érdeke volt, hogy a forradalmat mielőbb leverjék, és a rendet helyreállítsák Magyarországon. Ezért is támogatták a gyors fellépést Magyarországgal szemben. Különösképp aggasztónak tűnt számukra az az eshetőség, hogy Magyarország kikerül a szocialista blokk országai közül, mert úgy vélték, a magyar kisebbség állandó nyugtalanság forrásává válhat. Meg kell jegyeznünk, hogy 1956-ban a felvidéki magyarság megmozdulásai – egy-két elszigetelt esetet kivéve – nem voltak jelentősek, a magyarok a passzív ellenállást választották. Az 1956-os események után Csehszlovákiában is retorziók érték azokat, akik kiálltak a forradalom mellett, de az egész kisebbséget már nem lehetett kollektívan büntetni. Ebben az időszakban ez már nem állt érdekében Csehszlovákiának, de nem lett volna összhangban a Szovjetunió nagyhatalmi érdekeivel sem. A csehszlovák–magyar viszonyra is hatással volt az 1956-os események alakulása: Kádár János halálával tartozott Novotnýnak. A csehszlovák pártvezetés ugyanis politikai, erkölcsi, nemzetközi és anyagi támogatást is nyújtott a Kádár-rendszer konszolidációjához.

A kötet dokumentumai sok, a szakirodalomban korábban rögzült tévedésre is rávilágítanak. Megtudhatjuk például, hogy 1956. november 2-án nem Moszkvában találkozott Novotný és Sirokó Hruscsoval, hanem Bukarestben. Eddig teljesen ismeretlen eseményekről is információkat kaphatunk. A 97. irat azt tartalmazza, hogy Georgij Zsukov tábornok 1956. november 4-én táviratot küldött a Csehszlovák Néphadsereg vezetésének, amelyben azt kérte, hogy adjanak kölcsön a szovjet hadseregnek 1-1 lőszeregységet 100 milliméteres tankelhárító lövegekhez, illetve 122 milliméteres tarackokhoz. A 208. dokumentum arról tájékoztat, hogy a magyar szervek a rendőrség számára 5000 gumibotot kértek 1956 decemberében, de 1957. január 23-ig mindössze 450 darabot tudtak leszállítani, végül 1957. március 15-én teljesítették a teljes mennyiséget. Ezenfelül 500 darab pisztolyt, géppisztolyt és lőszert, illetve az állambiztonsági és hírszerző munkához adóvevőket, magnetofonokat, fényképezőgépeket és objektíveket kértek. A magyar szervek cserébe három darab Csepel márkájú motorcsónakot adtak.

Fontos dokumentumok kerültek elő arról, hogy hány magyar állampolgár ment át Csehszlovákiába, illetve milyen eljárás indult ellenük. Az adatok még nem tekinthetők véglegeseknek, újabb kutatások még inkább pontosíthatják azokat. A 25. irat alapján 1956. október 23-tól november 28-ig 1367 személy lépte át a határt, közülük 1264 főt visszaküldtek, 73 főt vizsgálati fogságba helyeztek, 28 személy ellen büntetőeljárását indítottak. A 117. dokumentum állítása szerint 290 fő ÁVH-s vagy pártfunkcionárius érkezett Csehszlovákiába, ahol szívesen fogadták őket, azonnal szállást és ellátást kaptak, ugyanakkor megfigyelésükről is gondoskodtak. A 80. számú dokumentumból megtudhatjuk, hogy Füleknel egy 23 főnyi, fiatalokból álló magyar csoport ment át a határon. Amikor megkérdezték tőlük a hatóságok, miért jöttek, kétféle választ adtak. A fiatalabbak azt mondták, azért, hogy szórakozzanak a városban, másik részük viszont azt felelte, hogy területeket szerezzenek.

A kötet válogatásában nem szerepelnek iratok a csehszlovákiai magyarság helyzetével és tevékenységével kapcsolatban. Az említésre méltó, jellemző események egyike, hogy Szlovákiában – különböző szolidaritási akciók miatt – felelősségre vonták a komáromi és a pozsonyi magyar iskolák diákjait, valamint az iskolák igazgatóit is. Az egyik osztályban 1957. március 15-én elszavalták a *Nemzeti dalt*, erre a belügyi szervek még aznap megszállták az iskolát, és napokon keresztül folytak a kihallgatások. Az iskolaigazgatót nacionalistának bélyegezték, és elbocsátották. Az állami és pártszervek évekig a megbízhatóság vagy a megbízhatatlanság bizonyítékának tekintették, hogy ki milyen álláspontot foglalt el ezekben a napokban.

A kötet végén annotált névmutató és bibliográfia segíti az olvasó tájékozódását. A könyvet néhány fénykép színesíti, ezzel is közelebb hozva a korszakot. Összegzésként elmondhatjuk, hogy Mitrovits Miklós és Bencsik Péter magas szakmai színvonalú, nagy jelentőségű kiadványt állított össze. A kötet a téma iránt érdeklődő kutatók számára megkerülhetetlen hivatkozási pontnak számít. Eleget tesz annak az igazságnak is, hogy minden tudományos mű akkor tölti be jól a szerepét, ha nem kizárólag lezárt ismereteket ad, ha nem megkérdőjelezhetetlen állításokat fogalmaz meg, hanem további gondolkodásra készíti az olvasót és kérdéseket fogalmaz meg az érdeklődőkben. Úgy látjuk: a könyv kiadásával a szerzők fontos lépést tettek a három nép közös történelmének feltárása és megismerése terén, amire nagy igény és nagy szükség van.

Janek István*

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (1097 Budapest Tóth Kálmán u. 4., janek.istvan.matyas@abtk.hu).